

ש"ס'ים זמאריה (1993), ט"ק: פער בתל אביב
מ"צ'א'ו' של זען, זען 358-384

נספח:

תיאוריית החלומות של פרויד

המכללה להוראת טכנולוגיה
הספרייה
רח' אגסטינוס 6, תל-אביב 62664
טל. 03-5441370/148
מס' מערכת 804.95
17404

גישתו של פרויד לפסיכולוגיה היתה רציונאלית-מחקרית, אך המציאות הנפשית שאותה חשף ותיאר, העמידה במרכז הדיון את הלא-מודע ואת ייצוגיו, שבתוכם תופסים החלומות מקום מכריע. דרך חקר פליטות-פה, מעשי כשל, וביטויי הומור – כולם תופעות חסרות ערך, לכאורה, יצא פרויד לבסס תיאוריה מקיפה ורחבה.

במכתב לרומן רולאן הוא אומר: 'יודע אתה שמטרת עבודתי המדעית היתה לשפוך אור על גילויים יוצאי-דופן, חריגים או חולניים של הנפש – כלומר, למצוא את מקורם בכוחות הפסיכולוגיים שמאחוריהם ולהצביע על המנגנונים הפועלים!'. נראה כי פרויד היה מעוניין בתופעות אלה, כחלק מהתעניינותו הכללית בתופעות יוצאות-דופן המאחדות בתוכן תכונות פרדוקסאליות, כדי לשפוך אור על הפעילות הנפשית. אמירתו המפורסמת: 'במקום בו היה הסתמי, יהיה האני' מכילה בתוכה את העדפתו המודעת את הרציונאלי, הנשלט, המתורבת והמודע. אך גם את הידיעה שחלקים גדולים של החיים המנטליים של האדם הם סמויים, מודחקים ובלתי-מודעים, ורק הקישור בין הגלוי והסמוי מאפשר אינטגרציה של חלקי האישיות.

פרויד היה מודע לעובדה, שההסתכלות לתוך הסמוי אפשרית בדרכים בלתי-ישירות בלבד. הוא יצא לדרכו המדעית מתוך שתי הנחות מרכזיות. האחת – עקרון הדטרמיניזם, האומר כי הדברים אינם מקריים וכל אירוע נפשי נקבע על-ידי מה שקדם לו. מכיוון

* המובאות ברובן הן מ'פשר החלומות' הוצאת יבנה, ת"א, בתרגום דר' מ' ברכיהו, ומן המבוא לפסיכואנליזה, החלום, הרצאה היטו, כתבי זיגמונד פרויד, כרך ראשון, הוצאת דביר ת"א, בתרגום חיים איזק.

הפרוידיאנית, הודאה כל תוצר של ההתנהגות כבעל משמעות, ולא אספקט מקרי שלה. הוא הזכר כאמצעי יעיל ביותר להוכחת קיומם של תכנים בלתי-מודעים ושחוזרם מן המציאות הפנימית הלא-מודעת אל החודעה, שכן, הוא מאפשר שחרור זמני של תכנים מודחקים. ואמנם, בשום תופעה נפשית נורמלית נוספת, אינם מצויים כל-כך הרבה תכנים בלתי-מודעים כמו בחלום, ועל כן, הגיוני לראות בו את ירדן המלך ללא-מודעי. הוגש כאן הוא לא על עצם המפגש שנוצר בחלום עם תכנים לא-מודעים, אלא, בעיקר, על מפגש עם התכנים שודחקו מן המודע והופרדו ממנו על-ידי תהליכים הגנתיים אקטיביים של האגו. מה שנתפס על-ידי האדם כ'חלום', כשהוא ער, תואר על-ידי תיאוריות החלומות של פרויד כסופו של תהליך אקטיבי, מתחכם, לא-מודעי, המשמחם בחוויות סובייקטיביות לצורך ההתרחשות החלומית, בשנייה. העוצמה האופי המפחיד, לפעמים, שיש לפעילות הלא-מודעת הזאת, עלולים היו להעיר את האדם משנתו, לכן, כדי למנוע זאת, מופיע החלום ושומר על השינה שלא תופריע. פרויד ראה את השינה כצורך ראשוני מובן מאליה לאדם, צורך אשר שתי סכנות אורכות לו, ואתן בא החלום למנוע: האחת — כניסת גירויים חיצוניים או פנימיים אשר עשויים להפריע את השינה, והשנייה — מתן ביטוי חופשי למשאלות אסורות מן הלא-מודעי. לדעת פרויד, החלום שומר על השינה, והוא מונע מעבר של המשאלה האסורה שהודחקה, על-ידי הסוראתה באמצעות 'מלאכת החלום', הוא חוזר פעמים רבות על הרעיון האומר כי תהליך זה מאפשר להבין לא רק את הדינאמיקה של חלומות, אלא את זו של החיים המנטליים בכלל.

החשיכה בערות והחשיכה בחלום מודרכות על-ידי תהליכי ארגון שונים

בתקופה שבה עסק פרויד ב'פשר החלומות', ניסח את תפיסתו התיאורטית כמושגים של 'תיאוריית דחף' והשקיעה אנוגטיה הנובעת מהדחפים. הוא ראה את שני מצבי החודעה העיקריים של האדם, הברות והשינה, המתחלפים מדי יום וליילה, כמודרכים על-ידי מערך אנרגטי שונה, ועל כן פועלים על-פי חוקי ארגון שונים. התוצרים או הייצוגים של שני מצבי החודעה הללו, והצורה שבה הדחפים באים

שברוב המקרים איננו זוכרים או איננו מקשרים את זרם האירועים המתרחשים בחיינו עם אירועי העבר, מתבקשת מיד התנחה השנייה בדבר השתתפותם והשפעתם מרחיקת הלכת של תהליכים שאינם מודעים — על התפקוד המנטאלי, הן הנורמלי והן האבנורמלי. תפיסה כזאת מועידה השפעה רבה ביותר להבנת התהליכים הסמויים, ויצרת מעין 'דפוך' בהשיבות הדחפית שמעניקים להם. וכך, בשאיפה מתמדת להגיע להבנה אליטית ולחיתוך הניגודים בין הסמוי והגלוי, עסק פרויד בלא-מודע ובעלעלאת הסמוי והפיתו לגלוי. היריאלקטיקה היחה טמונה בודאי בנתונים האישיהתיים שאפיינו את האישי ואת חומר החקירה שעסק בו. מתוך הפוזיטיביזם והגישה המדעית המתמדתה שלו, צמחה תיאוריה שאת עיקרה רואים כימטאפסיכולוגיה — מושג שפרויד טבע בהתייחסות לאותו סוג של פסיכולוגיה שפיתח, כשמדובר בממדים היחודי תיאורטיים שלה. מטאפסיכולוגיה מארננת סביבה מודלים ומושגים, שהם, במידה זו או אחרת, חקוקים ממצייאות אמפירית. כבר עם בחירת החלום כמושא של חקירה מדעית, מודע פרויד לקושי וליריאלקטיקות של החומר. בהרצאותיו על הפסיכואנליזה, הוא טוען שההתמסקות בחלומות, לא זו בלבד שהיא נראית לא-מעשית, אלא היא בוויה ממש ומעוררת חשד של נטייה למיסטיקה. החלום עומד בסחירה לכל הורישות של מחקר מדעי. הוא תמקמק ואינו מאפשר הגדרה מדויקת, אינו ניתן לשחזור מהימן וחלוי בויכוחו של החולם. ספק ברצינות, ספק בהתממות הוא שואל: 'זאם על פענוח חומר זה, נבוא להשחית פסיכולוגיה מדעית או שיטה לרופאי חוליים?'. שאלות אלה נשאלות על-ידי, בהתממות של מורה טוב היודע לנהל עם תלמידים שלו דרשיה ער, רק כדי לשוב ולהדגיש שהחלום, למרות מבלבולו, הוא מושא חשוב וכשיר לחקירה מדעית. יתרה מזאת, הוא עשוי לשמש מודל לחהליכים הפועלים בנפשו של האדם, לא רק בזמן חלימה.

יש מקווריות רכה והעזה מדעית בגישה אשר בוחרת בחומר, שמאז ימי ראשית החרכות היה סמל לכל המנוגד למציאותי ולהגיוני, והופכת אותו למודל מייצג של האירוע הנפשי, שתחלתו רחבה ומקיפה שטחי התנהגות רבים ומגוונים. החלום, שהוא חיי הנפש של האדם בשעת שינה, הפך בכך אמצעי להבנת הדינאמיקה הכללית של ההתנהגות כריכי גילוייה. הוא היה לאבן-פינה של הגישה הדטרמיניטיסטית

אנו רשאים אפוא להניח, כי שני כוחות פסיכיים (זרמים, מערכות) הם המחלילים הראשיים המעצבים את החלום באדם היחיד; כי אחד מהם כונה את המשאלה הכאה לכלל ארשת החלום, ואילו השני ממלא תפקיד של צנזור לגבי משאלת חלום זו. על ידי מלאכת הצנזורה הזאת הוא כופה סילוף של הכעת המשאלה.

ההסוואה והנפית על החלום על-ידי הצנזורה, גורמת לרעיונותיו להופיע בצורה סבוכה ובלתי-מוכנת, ומורכבת משני רבדים שונים. עלינו להבדיל בין התוכן הנגלה בחלום לבין התוכן הנמוס'. משמעות חוכן גלוי וסמוי בפסיכואנליזה, לפי לפלנש ופוטוליס (1973): 'תוכן גלוי (מאניפסטיבי): מתייחס לחלום לפני שהוא מקבל איזושהי חקירה אנליטית. כפי שהוא מופיע בפני החולם וכפי שהוא חוזר עליו בהרחבה — אנו מדברים על תוכן מאניפסטיבי של כל תוצר מיללי — מפנטזיות ועד יצירות ספרות — שאנו מתכוונים לפרש בהתאם לשיטה האנליטית... תוכן סמיו (לאטנטי): קבוצת משמעותיות שמפתחת בתהליך האנליטי, מתוך תוצרים בלתי-מדעיים של חלום מסוים. כשתוצרים אלו מקבלים את משמעותם, החלום אינו מופיע עוד כדימויים סיפוריים, אלא כמארגן של מחשבות ומכטא משאלה אחת או יותר'. החלום מגיע לפשרו לא על-ידי הבנת התוכן הסמוי בלבד ולא על-ידי הבנת התוכן הגלוי, אלא על ידי הבנת היחסים בין השניים. או כפי שפרויד אומר:

לפיכך, מתייצב לפנינו תפקיד חדש שקודם לא היה קיים: התפקיד לכדוק את היחסים של תוכן החלום הנגלה אל רעיונות החלום הנמוסים, ולהתחקות על דרכי התחלילים שעל-דיהם נתגלגלו האחרונים בראשונים.

כדי להגיע לפשר החלום עלינו להכין את דרך היווצרותו, כלומר, את 'מלאכת החלום', את השפה שבה הוא מוכר אלנו ואת האמצעים שבהם הוא משתמש:

בהם לידי ביטוי, ניכרים בחלומות כמלאו מורכבותם, רק לאחר ניתוח החלום ליסודותיו.

מרכיבים עיקריים המופעלים על-ידי כוחות שונים, בהתאם למקור שממנו הם חודרים לחלום הגלוי; האחד — רשמנים חושיים (nocturnal sensory impressions), שאותם אנו ממיסכים לחוש בשנתנו. גם תוך שינה ובחלומות אנו מופיעים, חשיים כאב, אירונחות וכו'. אנשים שונים וגישים להפרעות חושיות אלה בצורה שונה ומגוונים לגוריים אלה בצורות שונות בתקופות שונות של חייהם, כמו למשל, הורים ששנתם נעשית מופרעת בקלות רבה מיד לאחר הולדת ילדם. השני — 'שרידי יום' האתמול, החודרים לחלום מן ההווה הקרוב לחלומה וממשיכים לעכור בו. הם מכטאים את התכנים העכשויים שמעסיקים את החולם. השלישי, שהוא החלק החשוב ביותר — התכנים העולים מן הלא-מודע, ועיקרו אימפולסים ודחפים שמצילחים להשתחרר מן 'המודחק', פרויד עשה הבחנה בין מושג ה'הדחקיה' (repression), הן כהחליך שבאמצעותו ייצוגים מנטאליים הקשורים בדרך מועברים במצבי קונפליקט ללא-מודע, והן כחופעה הקשורה בהיטטריה ובנדידות אחרות, לכך 'המודחק' (the repressed), המיוחס לחומרי העוכר הדחקיה שיש לו נטייה לחזור למודע בצורה של פשרה. חומר זה הוא התוכן העיקרי הסמוי של החלום, שבדרך כניסתו לחלום הגלוי עובר תהליכים של עיוות והסוואה, לפעמים עד לבליל הכר. יותר מן החומרים האחרים הוא קשור בעבר, ולפעמים בעבר הרחוק, של הילדות המוקדמת. כפי שהפסיכואנליזה מניחה, ההגנות המאסיביות ביותר של האנו מהארגונות בתקופה הפרה-אריפאלית והאריפאלית, ואחריות לכך שהדחקות מחקופות מוקדמות אלה הן התוכן העיקרי של 'הסתמי' המבקש לו דרך חוזר למודע. אותו מערך אנרגטי שונה שבין ערות ושינה, ובין החלקים השונים שמרכיבים את החלום, מפר את הארון הפנימי בכך תת-המערכות של האישיות, ומאפשר לחלום להעלות תכנים שבמצב של ערות אי-אפשר היה להם לכזא לידי ביטוי. כך הופך החלום לממלא משאלות מחתום התכנים המודחקים, הלא-מדעיים; ילאחר שעבודת הפענות נשלמת, אנו באים לידי הכרה, כי החלום הוא מילוי משאלה. אלא שמשאלה זו כאה לידי ביטוי בצורה מוסווית בגלל עילאכת הצנזורה, שכופה סילוף על הכעתה. בלשונו של פרויד:

וחרתה לקראת מטרות: היא בנויה על יחסים הגויניים ואובייקטיביים ועושה שימוש במאגרי מידע נייטרליים יחסית. החשיבה הראשונה היא מאופיינת, לעומת זאת, בהיעדר כידוד בין מחשבות ורגשות. היא נעדרת ביטויים נגאטיביים או מותנים. היא שואפת לשחרור וסיפוק מהיר. מצד אחד היא כוללת ומצד שני קונקרטי, חזותית, מחושחת ומלוחה ביטויים גופניים כמו הסמקה והזעה. היא סובייקטיבית ובעלת קשרים הגויניים רופפים. אופייניים לה תהליכים של עיכוי, התקה והכעה סמלית.

מלאכת החלום

פרויד קרא לפעולת ההעברתה של רעיונות הכריים לרעיונות גלויים אך מתחפשים הנעשית כחלום, בשם 'מלאכת החלום'. לתהליך התקירה המתנהל בכיוון ההפוך, מן הגלוי אל החבוי, קרא 'פשר החלום', והוא כא לגלות את היסודות החבויים, המתחפשים. ניתוח 'מלאכת החלום' באמצעות 'פשר החלום' מראה כי התהליכים הפועלים במלאכת החלום אינם תגום פשוט של חומר סמוי לחומר גלוי. הזיקה בין החומרים אינה של אחד לאחד, אלא היא משלכת מורכבת של עבודה דינאמית רבת-משמעות. כאשר באים להביץ את עבודת החלום או את 'מלאכת החלום', יש לזכור כמה דברים המאפיינים אותה. החומר הגלוי הוא מודע בעוד הסמוי אינו מודע; החוכן הגלוי מופיע בתמונות והסמוי הוא 'משהו' בדומה למשאלה או אימפולס. ניתן לומר כצורה של תמונות חזותיות במקרים רבים, העיוות הוא כל-כך מכריע שהיחס ביניהם יוצר פנטזיה גלויה שהמשאלה באה בה לידי סיפוק בצורה של תמונות חזותיות. בסיפוק המשאלה, שאמורה הייתה לכוא לירי בחלום, עד שאין עוד זכר לסיפוק המשאלה, שאמורה הייתה לפחד וסיס. כסטי בחלום הגלוי, וכל מה שנותר בחלום הוא תחושת פחד וסיס.

מלאכת החלום פועלת באמצעות ארבעה עקרונות: האחר — על-ידי שימוש בכמה מכאנזמים של תהליכי חשיבה ראשוניים: התקה (displacement); עיכוי (מזוג) או קונדנסציה; והכעה סמלית או סימבוליזציה. השני — על-ידי התהליכים התגנתיים של ה'אני' אשר פועלים מטעם 'הצנזור' (the dream censor). השלישי — על-ידי חומר הדורה שכנוי מ'שירידי יום אתמול' ודו 'nocturnal sensory impressions'. והרביעי — בהשתתפות הרכיזה המשונית.

רעיונות החלום וחוכן החלום מנוחים לפנינו כשתי גרסות של אותו נושא כשתי שפות שונות, או, ביח דיוק, חוכן החלום נראה לנו כהצעתה של רעיונות החלום לצורת כישורי אחרת, שעלינו להכיר את סימניה ואח חוקיה בשימוש הלשון על-ידי השוואת המקור לתרגום.

תהליכי חשיבה ראשוניים ומשוניים

החלום נראה לנו כאילו הוא משחק הרכבה מסובך שמיושרו פירור את חלקיו ועליו להבין את הגיונו. תפיסת-העולם של פרויד ששום דבר אינו מקורי, הכתיבה לו שאלות בדבר ההיגיון של ה'פירור' הזה. תוך עבודה על תיאוריית החלומות שלו, העלה פרויד את הרעיון של קיום שני תהליכי חשיבה, המבטאים שתי צורות חשיבה שונות. הוא קרא להם 'תהליכי חשיבה ראשוניים ומשוניים'. כפרק השביעי של 'פשר החלומות' הוא מפתח את הרעיון:

עובדה היא, התהליכים הראשוניים קיימים במגוון הנפשי מכרדאשית, ואילו התהליכים המשוניים אינם מתפתחים אלא קמער-קמעה במורצת השנים, מעצבים את הראשוניים ומחפשים עליהם. ייתכן אפילו, שאינם מגיעים לשליטה גמורה בהם, אלא כשיא החיים. מאחר שהתהליכים המשוניים מופיעים במאוחר, נשאר גרעין ישותנו, המורכב מיועיי משאלות בלתי-מודעות, סתום כפני הכנה.

ממחשבה זו משתמע, שהתהליך הראשוני נתון מלידה ומאפיין את הפעילות המנטאלית של החינוך, עד שהוא מתחיל לפתח תהליכים משוניים מציאורתיים. מכאן ואלך, נשארים התהליכים הראשוניים כמצב בלתי-משתנה זה, אך ממשיכים להשפיע במידה מסוימת גם בחיים המבוגרים, בחלומות, בתהליכי יצירה ובמצבים שבהם מתרחשת נטיגה לזמות פרימיטיביות של ארגון האישיות. לעומת זאת, תהליכי החשיבה המשוניים מתארגנים ומתפתחים לקראת עקרונות מציאורתיים הגיוניים, שהם החשיבה הנורמלית המקובלת עלינו. לחשיבה משנית אופיינית הפרדה, כידוד כינה לכך רגשות: היא

דוגמה קלאסית להתקה, משמש המקרה של 'האנס הקטן'.³ תוך ניתוח המקרה, מראה פרויד איך מכאנים ההתקה הוא שאפשר להאנס הקטן להתק את הפוכיה מן האב אל המוסיס, על סמך כמה רמזות וכמה יסודות משותפים ביניהם. פעולה ההתקה ניכרת, למעשה, בכל סימפטום נירוטי. כאשר מתעורר קונפליקט רצונות בין 'האני' ו'הסחמני' וכאשר מנגנוני ההגנה של האנו נכשלים במשימתם לשלוט ולבקר את הרחפים שמתפרצים מן ה'סחמני', נוצר הסימפטום הנוירוטי שהיא התקה של הקונפליקט המקורי. הוא מכיל בחוכו 'פשרה' (compromise formation), שצורתה מותקת ובלתי-מודעת לאדם, של הכוחות שהשתתפו באירוע. פרויד הצביע על הדמיון בין תהליך זה ותהליך היווצרותו של החלום הגלוי כפשרה בין מרכיבי בריכוי שהחילו עיקרון זה גם על האמונות לצורותיה, השימוש בשפה בריכוי שלה. מנגנון הסובלימציה כמבקר דחפים ומפעיל עליהם ההליכים של היתק ויצדון ומבקש להסביר בכך את פועלה של התרכות האנושית כולה, הוא אחד הרעיונות הדרוקוניניים מן הסוג הזה. התלת עקרן ההיתק על הכנת חלומות, נזירחות, יצורחיות, שימוש בשפה וכמטאפורות שלה, לא אפשרה הכנתה חדה דיה בין ההלהיכים הללו, והיה מקור לכיקרות, הן מתוך הפסיכואנליזה והן מוצעה לה, על הכללה רחבה זו.

הכנת סמלית

מושג 'ההבעה הסמלית' (סימבולזם) כמובן הפסיכואנליטי המיוחד שלו, מתייחס לתיאוריית החלומות של פרויד, אך ראשיתו עור לפני 1900, והוא קשור בעברתו של פרויד בנושא ההיסטוריה. מתוך כתביו ניתן להבחין בשלושה סוגים של סמלים, או שלושה סוגים של תפקודים שיש לסמל. הסמל כמובנו הראשון הוא הסמל ההיסטורי, המתקיים מתוך קשר עם זיכרון של טראומה, חוויה או התנסות מקודמת, והוא הסימפטום ההיסטורי עצמו. הסמל כמובנו השני מתייחס לשפת הגוף הסמלית של ההיסטוריה והקונטרבוכיות, במעבר בין תהליכים נפשיים ונפשיים. כסמל כמובנו השלישי והעיקרי, עוסק פרויד ב'פשר החלומות', וכך הוא כותב שם:

עיכובי (מיוגו) — Condensation

פרויד ראה בעיכובי את פועלה הראשון של 'מלאכת החלום'. אפשר לומר כי במקרים רבים, התוכן הגלוי של החלום הוא נוסח מעובה מאד של מחשבות, תחושות ומשאלות, שמהוות את התוכן הסמוי שלו. העיכובי מתגלה ככמה צורות: (א) כמה מן היסודות החכריים של הרעיון, נשמטים כליל. (ב) מכמה חוליות של החלום החכבי, רק פירו אחד עובר אל החלום הגלוי. (ג) יסודות חכריים, שיש בהם משהו מן המשותף, מתלכדים בחלום הגלוי ומתחזקים למכלול אחד. העיכובי מסוגל לעכר שני יסודות או יותר, ליצירה חדשה דו-משמעית, כך שמדגיש בה יסוד משותף אשר מטווה את היסודות המקוריים. יש לזכור שפרויד מדבר כמורשגים של אנרגיה, ומה שמעובה בתהליך זה הוא האנרגיה. עיכובי האנרגיה יוצר את התהליך. כך מתאר פרויד את פעולת המתחכמת של העיכובי:

בקלות יתרה אפשר להדגים את פעולתו. אם חטלו את חלומותיכם שלכם, תזכרו בלי קושי בעיכובים של אנשים שונים לכרי אדם אחד. אדם כלאיים שכזה, פניו, למשל, כפני ראובן, אך הוא לבוש כשמעון, עוסק בדבר שהוא זכור לנו כללי, ומלכד אלה אנו יודעים שהוא יהודה. יצירת כלאיים זו מבלטת כמובן במיוחד, משהו משותף לכל ארכעת האנשים הללו. כשם שאפשר ליצור יצירת כלאיים מכבי-אדם, כך אפשר ליצור אותה מתפצים או מקומות.

התקה — Displacement

בהתקה, יסוד חכבי של החלום שמבחינת הנוצורה אסור לו להופיע בדמותו האמיתית, מתחלף בדבר-מה רחוק, והקשר בין השיניים ניכר רק ברמזיה. ההתלפה נעשית כך, שהדגש הנפשי עובר בה מן היסוד החשוב אל היסוד הלא-חשוב. נמצא שהחלום מקבל נקודת מרכז שונה; והוא נראה מחר. פרויד מביא דוגמאות לכך ממשכבות בהקין ומבידיות, שגם בהן מתרחשת פעולה דומה. אך כאן הרמזיה צריכה להיות מובנת בנקל, והתחליף קרוב למקור. לא כן בחלום, שבו הייקה בין היסוד החכבי והגלוי מוסתרת היטב ורחוקה הובה יותר.

משהו שמעורר מורת רוח כללית. פירושי הסמלים, בניגוד לריבוי התיאורים בחלום, הם חד-גוניים מאוד. זה אינו מוצא תן בעיני השומע על כך. אך מה אפשר לעשות?

פרויד עצמו מבקר את הנישה הזאת לסמלי החלום ומודע לכך שלא כל הסמלים בחלום הם מיניים. יש בחלומות יסודות 'אלמים', שכל ניסיון מצד החלום לקרב להם אסוציאציות, נכשל. אין אפשרות להסביר כישלון זה על-ידי מושג ההתנגדות או ההסוואה. אלו הם יסודות קמאיים, נמוגים מראש, של ההבעה הסמלית.

ההבעה הסמלית במובן הפסיכואנליטי המוקדם הייתה מושג יצרי וספציפי מאוד. יצרי במובן המסומל — כי בראשית עומדות החוויות הפסיכיות והראשונות של הילד והדרך שבה הוא רואה את העולם. ההנחה היא כי הסמלים מסמלים תמיד תכנים ויסודות ארוטיים מוקדמים. הכרת העולם של הילד הקטן נעשית דרך הכרת הגוף של עצמו ושל המבוגרים סביבו — ההורים והאחים, והפנטזיות הילדיות הקשורות בהכרח הזאת.⁴

דוגמה טובה לאינטרפטציה פסיכואנליטית נאיבית, כזאת של טקסט ספרותי היא של רוברט פליס (מן האנשים שהיו מקורבים ביותר לפרויד) לקטע מתוך ד'קאמורן של בוקאצ'ינו, כאשר מאחריו כל סמל בטקסט עומד, לרעתו של פליס, מסומל מיני; אשתו הצעירה של בחור תמים מופתעת עם מאהבה כאשר בעלה חוזר הביתה בזמן בלתי-צפוי. פליס נותן לסיפור אינטרפטציה המסתמכת על תפיסה פסיכואנליטית. הוא אומר שמה שעושה את הסיפור הזה ליצירת אמנות היא העובדה, כי כל דבר מסופר בו בשתי דרכים, אחת ישירה והשנייה סמלית בעלת תוכן מיני, וככל שהסיפור מתקדם, שתי צורות ההבעה מתזקקות ומסבירות זו את זו.

להלן האינטרפטציה של פליס⁵ לקטע אחד מתוך הסיפור (בתרגום חופשי שלי, ד.ש.):

מתחילה מאפשר המחבר אותה בעלה הלא-דגישי...
 יותר, מכפי שמכיר אותה לקורא הרגיש להכיר את פדונלה טוב כשהבעל הולך כבוקר ועוזב את הרחוב כבדידותו
 [את הוויזיה כבדידותה, מאחר שלא הצליחה להכיל את הפנים של] אמור המאהב של פדונלה לכזו אל ביתה

כי יסודות החלום (הגלוי) אינם הדבר האמיתי, אלא הם תחליף למשהו אחר, לאותם דברים עצמם שאיני יודע רשאני צריך למצוא אותם בעזרת האגליזה של החלום.

פרויד מצא שיסודות מסוימים בחלומות, כמו גם בסימפטומים, חוזרים על עצמם בקביעות מפתיעה וכצורה דומה אצל פציינטים שונים. התכנים הללו אינם מודעים לאנשים שמבטאים אותם. בדרך על סמלים ועל תרגומים כשפות החלום, מביא פרויד דוגמאות רבות. נראה כאילו יש לכי-אדם שפה סודית משותפת שמובנה נשכח מהם. פרויד הגיע למסקנה שבין החלום ובין חרונם התכנים שלו, קיימת זיקת קבץ של סמלים, המפתה את שומעי החלום לפתור אותו בהתאם למפתח מוטכם ומוגבל של סמלי החלום. אך פרויד מזהיר מיד, כי אין אנו עוסקים בלהטטים, וכי כדי לפתור חלום אנו נזקקים לטכניקה אסוציאטיבית אשר מספקת את המשמעות האישית של מחשבות החלום, והמפתח הכללי אינו מספיק לשם כך. מערכת הסמלים שהחלום עושה בה שימוש, בנריה בחלקה על אותו מפתח כללי, שהוא הבסיס להתנסות המשותפת למין האנושי, אך בחלקה האחר היא בנריה על התנסות אינדיווידואלית של האדם ועל החרגומים שלה.

פרויד אומר כי 'הזיקף העניינים הבאים לידי תיאור סמלי בחלום, אינו גודלי. החום הסמלים בתרבות הוא רחב מאין כמותו, אך התחום המסומל על-ידי הסמל אינו רחב כלל וכלל. החלום, לפי פרויד, משתמש בריבוי הזה כדי להטוות בעיקר את המשאלות המיניות, האסורות ביותר, כך שהסמלים המופיעים בחלום הגלוי משמשים כמעט אך ורק לשם הבעת תכנים מיניים. יוצא מכאן שהתכנים והרעיונות החביבים של החלום הם מעטים, טובבים סביב נושאים מיניים, ואילו הסמלים שלהם רבים ומגוונים. פרויד מודע לתופעה זאת:

כאן אנו מוצאים חוסר פרופורציה מתמיה. הנושאים הלאצויים בחלום הם מעטים, ואילו הסמלים שלהם רבים לאיך-שעור. רבים עד כדי כך שכל אחד ואחד מן העניינים האלה עשוי להחבטא על-ידי סמלים מרובים, כמעט שווים בערכם. כשאנו כאים אחר-כך לפתור את החלום, קורה

חזויות ההתקשרות הראשונות עם כן אדם ממשי ועם סביבתו. הוודות מתח והשגת הנאה הם משיבים לצורך הראשוני כשותפות, קשר ואינטימיות. מכאן — גם התכנים הראשוניים אינם 'מייניים' במהותם, אלא הם מגוון רחב של חזויות התקשרות כסיסיות, הכוללות גם את התכנים המייניים (הפסיכוסקסואליים).

בעניין זה אומר פירברין, שההרחק מתיאוריית-הדחף של פרויד: איך זאת העמדה הליברלינאלית שמעצבת את יחסי-האובייקט, אלא יחסי-האובייקט הם שמעצבים את העמדה הליברלינאלית.⁶

החלום — ארגון של פשרה

מסתבר מכל האמור עד כאן, שעל החלום מוטל תפקיד מנטאלי מסוּבך. הוא כפוף לתהליכים פנימיים, מורכבים, ואפשר לראות בו פרויגמה לאירוע הנפשי הכסיפי, כפי שהוא מתגלה גם בתופעות מנטאליות אחרות. אומר על כך פרויד:

היינו אומרים כי החלום מוכיח לנו, שהמדוכא מוסיף להתקיים גם באדם הנורמלי ומסוגל לפעולות פסיכיות... כחי העוצמה נמצא מן החומר המדוכא בנפש לבוא לירי ביטוי... ואילו כלילה, בהשתתפות הכוח הדוחף ליצירת פשרות, מוצא החומר המדוכא אמצעים ודרכים לחזור אל התודעה... פשר החלומות הוא דרך המלך להכרת הלא-מודע בחיי הנפש.

כסופם של התהליכים הללו מתקבלת ה'פשרה' (compromise formation), אותו רעיון המצוי בכסיס תפיסת הנוירוזוז של פרויד. הפשרה נוצרת בין משתנים מנוגדים: מצד אחד — 'המודחק', השואף לחזור ולחיות גלוי. ומן הצד המנוגד — ההגנתה של 'האני', הפועלת נגד המודחק, אשר מעצם טבעו אינו רשאי להופיע בגלוי. פרויד מדגיש כי העיצות וההסוואה של החלום, מקורם בעיקר בהתנגדות 'האני' לתח למודחק להופיע כפי שהוא, כדי למנוע מידה גדולה מדי של חרדה ואשמה. התהליכים הראשוניים מופיעים בתחלום כמעין שפת זיכרונות מקדמים מאוד, אימאזים ופנטזיות חזויות, וניתן ללמוד לפענח אותם על-ידי 'תרגומם' באמצעות תהליכים אסוציאטיביים. ה'עיצור המשני' נרמם אף הוא להבאת החלומים של החלום לירי

[להיכנס אליה, אל האשה שנשארה לבד]
היכל הטיפוש בטוח שהדלת של הבית סגורה
[בטוח בנאמנותה של אשתו, בוודינה הסגורה שלה]
חזר הביתה מוקדם, ירזי תליות ברפיין בשעה שאמור היה להיות בעבודה

[אינו מוכשר למשחקי אהבה]
ואשתו הצעירה מקללת אותו בהיותה עריץ נרגשת מן הפגישה עם גיינל, המאהב שלה

[טרנספורמציה של הדחף מן האחד אל השני]
מתוך שפונגלה מכירה את בעלה ואת הדרך בה הוא דופק ברגל [הואיל והיא מכירה את 'הדפיקות' של האקט המיני]

משפט זה יכולה להיות רק אחת, שפונגלה מכירה את דפיקות הקליטוריס שלה, תוך ההכווצויות השפיכה של בעלה, למרות העובדה, שהן משאירות אותה קרה כלפיה.

גישה כזאת לטקסט, היא דוגמה למשמעות מינית 'צרה' של החוכן הסמוי ותפיסה רדוקציונית, המצמצמת את כל התכנים האנטיים לחוכן אחד, מיני ראשוני. את 'מלאכת האמנות', על דרך מלאכת החלום', ואת העשייה החרוכהת האנושית ככללותה מצמצמת גישה זאת לסובלימציה במשמעות דקסטרואליציה, כלומר, לדרך הכעה מעורנת ומעוכבת של דחפים כאילו אמרנו בכך, שהמוטורציה שמאחורי כל העשייה האנושית מצטמצמת לכדי היותה מנגון הגנה, או פשרה הכרחית נגד מיניות. תפיסה זאת תאמה אולי את תיאוריית הדחפים של הפסיכואנליזה בראשיתה, אשר ראתה את החינוק האנושי נולד לתוך סביבה שבה הקשר שלו אל אויביקטיבים נחפס כמשיני ופנויקציונאלי בראש ובראשונה, להורדת מתח השיגת הנאה. גם במסגרת הפסיכואנליזה, תפיסה כזאת עברה שינויים רבים. החינוק האנושי מקושר מחחילה לאובייקטים, והיפוש היחסים עם האחרים הוא ראשוני, הכרחי ואימאננטי למהות האנושית. מראשיתו, האדם אינו מונע רק על-פי דחף והנגודות שלו. יחידת המוטורציה הכסיסית איננה הורדת מתח הנחוות כהנאה או כסכנה, אלא היפוש קשר עם 'האחר המשמעותי'. מכאן, שראשית הניסיון האנושי העמוק ביותר, גזור מן התיפוש אחר קשר, ועלמנו הפסיכולוגי של האדם נבנה סביב

במושגים של אנרגיה פסיכית ונייטרליזציה שלה: מודע ולא-מודע; עקרון ההנאה ועקרון המציאות; תהליכי חשיבה ראשוניים ומשניים והיווצרות הפשטה הנורדוטיית, לפי מודל 'הפשרה' הכאה לירי ביטוי בתוכן החלום הגלוי. המצב הלילי האפל שבו מתרחש החלום, שימש לפרויד כמה מוצאות להוכחת ההתרחשויות האלה. בשלב יותר מאוחר של פיתוח הפסיכואנליזה על-ידי פרויד, חלו בה שינויים משמעותיים. אם כי פרויד אף פעם לא זנח את תיאוריית הדחף, הוא שינה והוסיף "זוויות ראות", והמפיטה שלו הפכה להיות סטרוקטוראלית, והעמידה במרכזה את מושגי האיגו וה'איד' (האני והסתמי), את רעיון התודעה כמרכיב בהיווצרות פסיכופולוגיה ואת מנגנוני ההגנה המאפיינים את האגו. ככל שחלו התפתחויות בחיאוריה הפסיכואנליטית, החברו שתיאוריית הדחף המוקדמת שלו הפכה למוקד של ויכוח ומחלוקת ומעין נקודה קריטית של ניסיונות התאמה והמשגה, לשם השתייכות או איר-השתייכות לפסיכואנליזה הקלאסית.

כידוע, לפי תיאוריית האפקטים של פרויד, נתפסו האפקטים כנגזרת של דחפים ביולוגיים. האפקטים הוכרו כמקור ההתנהגות, הסימפטומים ומנגנוני ההגנה וככל כבעלי איכות כפולה: כמצבים גופניים וכרגשות סובייקטיביים. הקושי שונתלה בחיאוריה הוא כביעתיקות להכליל את הצד הסובייקטיבי חווייתי של הרגשות כמכונה תיאורטי זה, שהוא ביולוגי ביסודו. ממושכי נאבק עם הקושי וניסו לשחרר את האפקטים משליטת הדחפים והסתמי. הם נחלקו בנייהם כמידה בה ראו את עצמם מחויבים לחיאוריה המוקדמת של פרויד וכמידה בה הפרדו בין האפקט והדחף והיכרו את האפקטים לאני ולאובייקטים.

בשנות ה-30 וה-40 עסקו בלונדון בנושא האפקטים, Glover, Yones, ופאברין, Fairbairn, תוך נאמנות לחיאוריה המקורית, ו-Brialey ואחרים, שרחיקו לכת ונטשו את תיאוריית הדחפים.

מאוחר יותר הועבר הדגש על-ידי הרטמן, רפפורט, אנה פרויד, ארית גייקובסון ואחרים, אל מרכזיות האוטונומיה, ארפטצה והמבנים הקבועים, כמידה רבה, של האגו. הם עסקו, בין השאר, בשאלת שיר האפקטים לסתמי או לאני, בשאלות סומטיזציה וכחופעות פסיכוסומטיות, בבעיית גבולות, ספים ועוד.

פשרה, כך שהשאלה המודחקת המצא בה ככל-זאת את ביטויה; שתהיה מטלפת, אבל עדיין מתקבלת על הדעת. פרויד מצביע על תופעות מטרומוה המצויות בחלום, שמקורן אינו בתוכן הסמוי, אלא ברשות המנוגמת, אשר מטילה צנזורה על החלום. עיקר השפעתה של רשות זאת היא בצמצום וכהשמטות בתוכן החלום, אבל מתברר שהיא אחראית גם לתוספות שמתגלות בחלום. מקורן של הערות ביקורתיות, המוכרות לנו מחלומותינו, נוסח יהרי אין זה אלא חלום, הוא ב'רכיזה המשנית'. התכלית של החלום היא להביא את חומריו לירי פשרה, וכדי להשיג תכלית זאת, החלום מופיע לעתים קרובות כסיפור 'הגיוני' ללא דופי. במקרים אלו, 'הרכיזה המשנית' שחלה עליו היתה חזקה. לצומת זאת, בחלומות אחרים, נכשל העיבוד המשני, והחלומות מופיעים 'כערמה נטולה טעם של פירורי חומר'. אפשר להסיק מכאן כי יצירת הסיפור הגלוי של החלום היא תפקיד המוטל בעיקר על 'העיבוד המשני'.

כמסגרת שינויים, התפתחויות וביקורת תיאוריית החלומות של פרויד, מייחסים יותר ויותר חשיבות לחוכן הגלוי של החלום. רבים רואים בחלום הגלוי כפי שהוא, תהליכים קוגניטיביים מורכבים אך מאורגנים. 'חלומות גלויים אינם חסרים ארגון ופשר', אומר צבי גורדא, ומבקש להוכיח במחקריו שקיימים סוגי חלומות שונים שמבטאים הכולים אישיים בסגנונות חלומה, ומסבירים על יסוד סגנונות קוגניטיביים של מבני אישיות שונים¹, אסכולות פסיכולוגיות שאינן פרוידיאניות טוענות, שאין כלל צורך להניח קיום שפה סמויה לחלומות החלום, הן אומרות, מספר הכול בגלוי, כפי שהוא. כל מה שנותר הוא 'לקרוא בו נבון'.

תיאוריות תפיסתיות, התפתחותיות וקוגניטיביות מתחום הפסיכולוגיה הכללית, מושפעות בדרך-כלל במחקרים יותר מן הפסיכואנליזה ומתרכזות בעיקר בחקר הגיל הרך (כמו אלה של רוברט אמדה ודינאל סטרן) מהוות לא פעם, מנקודת-ראות שונה, חומר משמעותי לשילוב תיאוריות אלה והפסיכואנליזה.

מַעְבָּר לַחֲלוֹם וּלְפֶשֶׁר

'פשר החלומות' נכתב על-ידי פרויד בשלב החלתי של התפתחות הפסיכואנליזה. תיאוריית הדחף שלו באה באותה תקופה לירי ביטוי

הכריאה והחולה באינספור מצבים בחיים, ובעיקר בהתקרבויות ובפרידות.⁴ האסכולה האנגלית של יחסי-אובייקט (פירברייג וממשיכיו) ועבודתו הגדולה של קוהוט בתחום הנרקסיזם, שהתרחקו מתיאוריית הרחף של פרויד, מסוקרות פחות בספרות הפסיכואנליטית למרות חשיבותם הרבה, כנראה מאוחה סיבה עצמה של התרחקות מהתיאורית המקורית.

למרות השינויים שחלים בתיאוריה הפסיכואנליטית, ממשיך החלום למלא מקום מרכזי ולשמר יזרד המלך' להכנת התננים האינדיבידואליים הלא-מודעים בהחליף הפסיכותראפי. כמובן זה נחשב 'פטר החלומות' 'צעיר' כפי שהיה כשנכתב על-ידי פרויד, כעבודת הנעורים שלו. לכמה מרעיונותיו המרכזיים היתה השפעה מרחיקת לכת על תפיסת העולם התרבותי. רעיון התהליכים הראשוניים והמשניים היה אחד הפוריים בזמנו בפסיכולוגיה.⁵ תודמתו העיקרית הייתה באפשרות להגדיר חוקי ארגון פנימיים סטרוקטורליים של תגובות חשיבה מורכבות ומיידת השתתפותם בהחליכים יצירתיים וכביסים החיים המטאליים של כל אדם.

יהודה פריד הדגיש את השוני בתפיסתו של פרויד את רעיון התהליכים הראשוניים והמשניים, לעומת הלך-החמשבה הרפואי המסורתי. הפסיכואנליזה, לדבריו, חרגה מן המודל הפואי, אך הכללה כתוכה עקרונות הומאניים וחברתיים רחבים יותר.⁶ להנחה הטוענת כי כמבנה הנפשי של כל אדם קיים יסוד בסיסי של פעילות ראשונית, הייתה השפעה על שינוי משמעותי בתפיסת מחלות הנפש. השינוי חתם להומאניזציה שלהן וראייתן כנתון פוטנציאלי כאדם, כשוק יישומן, החלי במידה רבה כסביבה, הוא מצב של מחלה. בדומה לכך, הביאה תפיסה זאת לראיית פוטנציאל יצירתי קיים בכל אדם, וניתן למימוש בתנאים מתאימים.

אלה פרימן שרף מדגישה את המשותף במנגונים הכונים את החלום ואת 'עבודת האמנות' (על דרך 'מלאכת החלום'), שני 'התוצרים' האנושיים הללו הם בסיסי נפשי אינדיבידואלי, המלוקט מתוך מצבור עצום של התנסות (experience). ההתנסויות נארגות בתוך החומר של החלום והאמנות בצורה בלתי-מודעת ליוצר, אבל בכל מקרה, מצויה בהן יריעת העבר הספציפית והדמיון היוצר של יוצריהן. לא רק שאין

מלני קליין ידועה כמי שהעמידה את העיסוק בקשר בין אפקטים ורחפים וראתה את הקונפליקט המרכזי של האדם בין רגשות בעלי עוצמות קיצוניות, לבין עצמם, ובכך העמידה את נושא האמביואלנציה במרכז הכעייחיות של חיי הנפש. מרכזיות הקונפליקט משתנה, לדעתה, בהתאם ל'פוזיציה' של ההתפתחות הנפשית, בה הוא מופיע. מ' קליין ידועה כמי שעשתה מאמצים גדולים כדי להתאים את התיאוריה שלה לזו של פרויד, מתוך צורך אישי באמנות כלפיו (כתבה על כך חלמיצ'ה ח' סגל בספר השני Klein, כמו כן, מעניינת החקירה של ג' ס' גרדשטטיין לספרו של אוטו ויינגר 'סלני קליין', 1992). ממשיכה של קליין היה Bion שהוסיף לתיאוריה שלה את נושא ההחלה של רגשות, חשיבות המודעות והתפתחות החשיבה (הנורמאלית והפסיכוטית) כנוצרה ברמות המורקמות ביותר של המאבק עם אובייקטים ירעים, ירשובים', בפתיחה הפסיכו-פואנלידית. בתפיסתו הוא קרוב מן התיאורטיקנים האחרים, לגישה הקונגוויבית. התפתחויות נוספות בתיאוריית הרחף של פרויד הן של סאנז'רל וקרנברג, המתבססות על ניסיונות אינטגרציה בין תיאוריה ופרקטיקה קלינית.

כמבנה העכשווי נמצאת התיאוריה הפסיכואנליטית בשלל התפתחות נוסף. כמרכזה יחסי סלף, יאובייקט' מופנמים, התפתחות הנרקסיסם ותהליכי הפנמה, תוך ייחוס חשיבות מרכזית להתפתחות האדם מראשית חיים וכשלבים המוקדמים ביותר שלהם, כמעצבים מבנה סטרוקטוראלי קבוע של האישיות. השינויים התרבותיים שהביאו להתהפכה המינית, אפשרו עיסוק ישיר יותר בכל היבטי המין מתוך הנהגה של זכאות להנאה מינית. מקום נרחב נפתח בפסיכולוגיה לעיסוק בסבך קשרי האהבה של האדם, כיוון שתקופתו נודעת בתקופת הנרקסיסם, מקשרת הפסיכואנליזה בין דפוסי האהבה והנרקסיסם ומגלה שהיחסים ביניהם מורכבים ביותר וקובעים במידה רבה את טיבם ואופיים של יחסי האובייקט' של היחיד כפי שהם מתעצבים בינקות, כאשר החשיבה הילדותית אינה מכירה במגבלות המציאות. מרכיב מהותי לינקות הוא היית החינוך בעל איני נרקסיסטי, גנרדיות ומושלים. היצאה ממצב זה אל השלבים הבוגרים של ההסתגלות למציאות היא תהליך סבוך וקשה לעולם אינו נעשה בלב שלם. גילויי הקושי והדפוסים הקבועים של ההתפתחות הזאת, ניכרים בנפש

כי להיות אדם משמעי להיות חולה. אמת ויציב, האדם הוא חולה בעיקרו, וחלונותו היא שעושה אותו לאדם, וכל המבקש להגיעו שיעשה שלום עם הטבע, 'שישוב אל הטבע' (בעוד שמעולם לא היה האדם טבעי) כל אלה הממלאים את התכרה בדברי נבואותיהם, כגון מחדשי הגוף, הטבעוניים, מטיפי מרחצי האוויר והשמש וכל כיוצא-בהם, דהיינו, כל מיני אנשי-כת-רוסי שבקרננו, אינם שואפים אלא לשלילת האנושי ולכיהום האדם... אנושיות? אצילות? הרוח היא המציינת את האדם, אותו יצור שנפלגו דרכיו במידה רכה כל-כך מעל הטבע, אותו יצור המרגיש את עצמו מנוגד לטבע במידה רכה מאוד, הרוח היא המציינת אותו מכל שאר החיים האורגניים. לפיכך, ברות, במחלה, שורש כבוד האדם, אצלותו; כמלה אחת: ככל שיוסיף לחלות כן יוסיף לעלות במשלות / האדם נגמאן המחלה אנושי יותר מגאון הכריזאת.

המורכבות והקונפליקט מהוהיים לאדם, ולכן היכולת לעמוד בהם ולהכיל אותם, הכרחיים לו. בעשרות השנים האחרונות הלכה ונוספה קטגוריה רחבה של 'הפרעות אישיות ואופי' בין הנוירוזות והפסיכוזות. מדובר בסינדרום המחייחם לאנשים בעלי מבנה אישיות בעייתי, והמנגלה בכל חלשתו במצבי קונפליקט, קושי וכאב כמו פגיעות אטוצינוגאליות, פרידות, התקשרות, אובדן וצורך לבחור ולקבל החלטות.

כמקרים רבים, תחושת הפער שאנשים אלו חווים, בין חלשתם 'כפנים' לבין כוחם 'בחץ', היא שהופכת להיות כלתי-נוסבלת עבורם. הם אינם נעוררטיים, כמובן המקובל של המוגש. הקונפליקטים שלהם אינם מופנמים (אנטרופסיכיים), אלא מוחצנים ומושלמים החיצוני. בשנים האחרונות שואלים יותר ויותר את הפסיכיאטרים זאת הפסיכולוגים הקליניים, היכן היו 'הפרעות האישיות' בעבר ולאן נעלמו היום הנוירוזות? התשובה היא, אולי, שהנוירוזות לא נעלמו, שהן נחשבות היום כמעט לגורמאוליות. חלק מן ה'מקרים' (cases) המפורסמים של פרויד היו בודאי מאובחנים היום לא כנוירוזות אלא כהפרעות אישיות קשות. היכולת להתמודד עם קונפליקטים ואורטי

היא רואה קושי באי-ההבחנה המדויקת בין החלום לבין פעילויות מנטאליות אחרות, אלא שבדומה ביניהם היא מרגישה את המקור הפעיל המשותף — הלא-מודע והחוקים המפעילים אותו. גם 'מלאכת החלום' וגם 'מלאכת האמנות' הן עיבוד התגוסויות עבר נשכחות. המילך היצירתי (poetic diction) בנוי, לדעתה, על אותם מכאניזמים הפועלים בחלום.

המטאפורה היא השוראה, בעצם התקה, המבוססת תמיד על ידיעה אישית שמאפשרת קומוניקציה על-ידי הפיכת הידיעה האישית לאובייקט לא-איש. השימוש המטונימי המצוי לרוב גם בשפת יום-יום, הוא 'החלפת שם' הסכונית, שהשפה משתמשת בה בצורה מושיגת: 'הכתר', 'הכיסאי' וכו'. בכל מקרה, ניתן להגיע דרך אסוציאציות ויכרונות פרטיים למשמעות של החמנה המטונימית וכלל מקרה, בחלומות כמו באמנות, הפרטי חשוב מן הכללי. אלה פרימי שרפ מוגה טכניקות משותפות נוספות, כמו הסינקדוכה שנותנת ליחלקי, למלא תפקיד עבור השלם. היא מעלה דוגמאות רבות, שבהן, במהלך אינטרפרטציה של חלומות באנליזה, מתרחבת משמעותם של דברים, כך שיעציל, למשל, עומדת במקום יוגלי, והגל במקום 'גוף', וכלם קשורים בהנחות ונפטריות מוקדמות. טכניקות נוספות, כמו האוטומטופאה, הנותנת את המשמעות למלה כאמצעות צלילים, המטאפורות המשתמעות, שהן מלים ומושגים הורכשים משמעות משניות אינדיורדואליות של רעיונות מופשטים — כולן התבטאות אישיות. כדי להגיע להבנתן יש לחזור תמיד אל המשמעות הראשונית שלהן, בחלומות כמו באמנות.¹¹

ההנחה של פרויד כי החלום, שהוא מודל האורטי הנפשי, הוא עצמו 'סימפטום נעורטי', והוא מצוי, כידוע, בכל הכריזאים — מקשה על ההבחנה בין ריבוי התופעות בחיים, ומחילה על כולן עיקרון נעורטי, נוסח 'הכול נעורטי'. האמידה נשמעת כמו סאטולוגיה, ומעלה לא פעם חידך על השפתיים. מסתבר שרעה זאת איננה כה אכסוררית ואין היא כדלחה על חשבתן הפסיכולוגיה והפסיכוכיולוגים, אלא משתמעת ממנה השקפת-עולם בדבר הנוירוזיות של האדם כמהות קיומית וכתחלק בלתי-נפרד מן המבנה הנפשי שלו. תומס מאן שם רעה זאת, כפי ש' של אחד משוכני 'ה' הקסמים':

ההכרה המודעת והערה. לכן ראה יונג את החלום כגשר בין עברו ותחילו של האדם, או כנקודת-מפגש ביניהם. החלומות מנוגדים תכלית ניגוד להתנהגות המודעת, והם שמתנהלים, לדעתו, לאורך מסלול פרונטרנכיבי. הפרונטרנכיביות הלא-מודעת והרגרטרכיות המודעת הן צמד ניגודים שווי-משקל שמקוויים זה את זה.

יונג הבין את המנגנון הנפשי כמערכת של ריסות עצמי, שכל פעילות שלה יכולה להתקדם עד גבול מסוים, עד שהמנגנון המנוגד מתעורר כריי לשמור על האיזון הפנימי שלה. כמודע ובלא-מודע הוא רואה אספקטים משלימים, שאסור להם לחיות זה על חשבון זה. ההכרה המודעת אף פעם אינה מזהה שלמות, ואף אינה החלק החשוב של החיים הנפשיים. תהליך האינטרוידואציה מתרחש על-ידי הגשמת כל הצדדים של האישיות, ולא על-ידי חלקים שלהם. מאן נובעת גישתו הפרוספקטיבית של יונג כיהס לזמן. האדם חי כרצף של זמן מן העבר אל העתיד. הטומת העתיד איננה לגבי יונג 'ידענות', נוסח מלשה להטוטים, אלא חלק מן ההווה האקטואלית של האדם, ועליו ללמוד לחיות עם החלקים השונים של הווייתו. החלום מגשר בין החלקים המנוגדים: הוא יכול להעביר אינפורמציות מן העבר אל העתיד, להזהיר ולהוריע על ההתרחשויות הבאות, לא כמובן הנבואי, אלא כאותם מקרים ששורשיה של ההתרחשות העתידית נעוצים באישותו ובעברו של האדם.

ובעברו על כך יונג:

חלומות יכולים לכשך מצביים שונים, זמן רב לפני שהם ממש קורים. זה איננו נס או צורה של נבואה יודעת מראש. לחתלילים רבים בחיינו יש היסטוריה ארוכה, לא-מודעת. אנחנו מתקדמים אליהם צעד-צעד, ללא מודעות לסכנות המצטברות. מה שאין אנו מצליחים לדאות בצורה מודעת, מתקבל לעתים קרובות על-ידי הלא-מודע שלנו שמעביר את האינפורמציה דרך חלומות.¹²

החלומות מקיימים קשר עם עתידו של האדם, כהיותם קשורים בעברו האישי והקולקטיבי. מערכת קשרים מתקיימת בין המיחוסים והחלומות, והיא מתבססת על הדמיון ביניהם. שתי התופעות פועלות

חיים קשים ולפעמים טראומטיים, ולעבור את הסבל הקשור בהם, נחשבת היום לעירורח בראיה'. לעומת זאת, הפתירות הלא-נרירטיים של המנגון הנפשי, כמו הכדור, ההתמקנות, 'החצירי (splitting), ההכחשה ועוד, המאפשרים להתעלם מן הביציות הנירורטיות, נכללים בחוסן של הפרעות הרבה יותר קשות, דוקא משום היעדר היכולת להפנים ולהכיל אותם כרמה של המציאות הפנימית (הנירורטיות) והמציאות הריאלית.

לא כאן המקום להיכנס לפרטי הדין כדרכ השינויים המתחוללים עם הזמן בהערכת ההפרעות המוחלות הנפשיות. כשם שעם השנים חלות ההתמקרות המשנות את תמונת המוחלות הפציות, כך שחלקן נעלמות ואחרות מופיעות במקומן, השתנתה עם הזמן גם מפת הפסיכופולוגיה והתפיסה היסודית ביהס למושגים של בריאות וחולי. בעקבות הנחת הנירורטיות של החלום והיותו רגם להבנת האירוע הנפשי, הנירורטיום לא הפכו להיות יותר בריאים. 'הבריאים' הם שנתפסים כיותר ניירורטיים'. הכישלון של המנגונים והפתרונות הנירורטיים, ובראות אל המנגונים הלא-נירורטיים לשם התמודדות עם מצבי חיים מורכבים, נחשבים קשים והרטיניים יותר למשמתישים בהם ולסכרבים.

להלן, עוד משהו על חלומות ופשוט, לפי התפיסה היונגיאנית תאקטיסטצנולאטיטית.

החלום לפי יונג

הרדצה להממצא בהכדלים שבין תפיסתו של יונג לחלומות, לבין תפיסתו של פרויד, חייב לתת את דעתו להבדלים בתפיסת הלא-מודע ביניהם ולהביא בחשבון את מושג 'הלא-מודע הקולקטיבי', כפי שיונג מבין אותו. מקובל להניח שמושג 'הלא-מודע הקולקטיבי' יחד עם מושג 'הארכיטיפים', שהם הייצוגים של הלא-מודע הקולקטיבי, הם התרומה החשובה ביותר של יונג לפסיכולוגיה המודרנית. קביעתו של פרויד כי החלום הוא דרך המלך ללא-מודע, מקבלת משמעות רחבה בהרבה, בגישתו של יונג לחלומות, משום שהוא מייחס משמעות רחבה יותר ללא-מודע ומעיד לו תפקיד חיובי יותר במאון החיים הנפשיים. לדעתו, ללא-מודע האישי והקולקטיבי, חלק מכריע בארגון התפיסות, הרגשות והמחשבות של האדם, הרבה מעבר לחלקה של

בתיאוריה של יונג כאימה ואימוס, הצל, האישי הזקן ההכס, האם הגדולה, הריבוע המעגל, ועוד. יונג מבחין בין 'חלומות' וחלומות גדולים', את החלומות הרגילים של היום-יום ניתן לפרש על בסיס סמלים סובייקטיביים מתחום ההתנסות האישית. לעומת זאת, החלומות הגדולים: מקורם בשכבות יותר עמוקות של האישיות ויש להם קשר לאימאז'ים ולסמלים שהם מעבר לאינדיבידואלי ולסובייקטיבי. יונג מספר כיצד למר על 'חלומות הגדולים' מן האלגונים השוכנים ביערות עז, על חוף נהר אלגון:

האלגונים השוכנים ביערות-עז שלחוף נהר אלגון הסבירו לי, שיש שני מיני חלומות: החלום הרגיל של האדם הקטן, והחזון הגדול, הפוקד את האדם הגדול, כגון, הקוסם או ראש השבט. החלומות הקטנים אינם חשובים, אבל מי שתלם 'חלום גדול', מייד כינס את השבט כדי לספר את החלום לכול. אך מנין לאיים שתלמו 'גדול' או 'קטן'? הוא יודע זאת מתוך הרגשה אינסטינקטיבית של חשיבות. רשפם של הרברים עליו עצום ורב עד כדי כך שאין הוא מעלה ברעתו כלל לשמור את החלום לעצמו. שומה עליו לספר אותו מתוך ההנחה הפסיכולוגית הנונה, שתשובות נודעת ממנו לכולם. יתר על כן: גם אצלנו יש לחלום המקלטיבי חשיבות רגשית, הדוחקת לפסידה. יסודו בקונפליקט-של-יחסים, ולכן יש להביאו לידי יחס מודע, משום שהוא מקוץ יחס זה ואינו רק איזו עקמומיות אישית פנימית.¹⁵

השני בהתייחסות לחלומות וכאינטרפרטציה שלהם מצד אסכולות פסיכולוגיות שונות אינו מקרי. גם הטכניקות השיפוליות של האסכולות השונות אינן שונות במקרה, אלא נגזרות מן הגישות התיאורטיות השונות. יונג התנגד לפתרון חלומות על-ידי חלוקתם, ול'אסוציאציות החופשיות' לכל חלק. התוכן הנסתר של הסמלים אינו נסתר, לדעתו, במובן הפרוידיאני, המדחקת או המתחפש. אפשר ללמוד אותו על-ידי התייחסות לאגדות עמים, למיתוסים ולסיפורי ילדים.

כמערכת השלכתית של חכנים רגשיים בעלי משמעות אנושית, אישית ואוניברסאלית. על יסוד תפיסה זו, פיתח יונג ניתוח משווה של מיתוסים, חלומות ושל הסימבוליקה הקשורה בהם. הוא מצא ככולם אוניברסאליות של צורות, חכנים ומשאלות, והניח קיומם של אבות-טיפוס, בלשונו: 'ארכיטיפים', המהווים מעין סטרואקטורה רוחנית משותפת לכל התופעות האלה. יונג ראה בארכיטיפים חכנים על-אישיים המשותפים לכל האנשים, בראים כחולים, יצירתיים ושאנים יצירתיים, ילדים, זקנים, ובעלי מקורות תרבותיים שונים ומרחקים. הארכיטיפ הוא המרכיב האופייני ביותר לאדם, אשר פועל על בסיס של אנוגיה משומרת מתקופה הקודמת להתנסות האישית. כשם שאפשר להסביר את האדם בדרך התייחסותו לעולם, מסביר יונג באמצעות הארכיטיפים את העולם בהתייחסותו לאדם, בהנחה כי הארכיטיפ הוא פרי הרוח האנושית וכיטוי למעמקי הלא-מודע שלו. 'כל מה שהנו בחור הנו גם בפנים', כדבריו. בכסיס קיים הדחף, והארכיטיפ הוא האימאז' הרחתי שלו. יונג אומר כי הארכיטיפ כאימאז' של הדחף, הוא עצמו מטרה רוחנית שהאדם מטבינו שאף אליה. ארכיטיפ ואינסטינקט הם, לדעתו, הניגודים הקיצוניים ביותר, אבל כשם שבין כל הניגודים קיים קשר קרוב מאוד שאינו מאפשר שלא לראות את הקשר ביניהם, כך גם בין הארכיטיפ והדחף.¹⁶

הארכיטיפ הוא סטרואקטורה מטאפיזית שאינה נתפסת על-ידי ההכרה, אלא על-ידי מימוש הסמלי. על הסמל כמובנו זה אומר יונג:

בסמל, העולם הוא זה שמדבר. מה שיותר ארכאי ויעמוקי הוא יותר פסיכולוגי. הסמל, ככל שהוא יותר קולקטיבי ואוניברסאלי, יש בו יותר 'חומר'. ככל שהוא יותר אבסטרקטי, מובחן (differentiated) וספציפי, וככל שהוא קרוב יותר לאישי ולייחודי, כך הוא מאבד את האופי האוניברסאלי שלו. כשהוא משיג, בסופו של דבר, מודעות מלאה, הוא הופך לאלגוריה, ונעשה חשוף לכל סוגי הרציונאלצציה ולכן גם להסברים בלתי-מאמינים.¹⁴ הסמלים מתקבלים על-ידי ההכרה כחוריה ואלית של חתילים טבעיים הקשורים בקיצוניות של לידה ומות, חושך ואור, קץ וחורף, רטיבות ויובש. הם מוכרים

במצב של תנועה אל עבר משהו. יכולת הבחירה שלו מוגבלת על-ידי קיומו אבל הוא חופשי לתת לחייו משמעות וערך. הפסיכולוג האקסיסטנצינליאיטס מבין פליטות-פה כמסר שהופע במהלכו ולא כדחף מודחק. היחסים הנוצרים בין מטופל ומטפל בפסיכותרפיה אינם 'דעברדי' (טראנספרנס), אלא יחס בין-אישי אקטואלי. החלום אינו ייצוג של משאלות מודחקות ומבוקרות, אלא חוויה אמיתית ודרך חיים. הקיום הוא רצף של התגשויות, הכלול בתוכו את חיי הערות ואת חיי החלום, ללא מתן עדיפות ערכית לצורת חיים אהם על פני רעותה. ההבחנה ההגיונית בזמן חלימה, היא 'נמוכה' מנקודת-ראות מצב הערות, אבל בעלת תפקיד חשוב בחיים המנטאליים, ואפשר לראותה כעשייה וחופשית יותר מן החשיבה הנוקשה של הערות.

בזמן, בינסוזונג, ואחרים, מציינים כי אין לחלום כלים לקבוע אם הוא חולם או חי את המציאות. גישה זו אינה רחוק מן ההנחה הסוליסטיסטיית, כי לדברים אין קיום ממשי, אלא הכל בנדר חיוניות ורומן וחוצאת העיבוד הסובייקטיבי שאנו נותנים לו. גם לו היה קיים דבר-מה, לא היה ביכולתו להכריע בדבר קיומו או אי-קיומו. לדעת האקסיסטנצינליאיטסים, אין צורך במושגים כמו לא-מודע, צנזורה והסוואה. אמנם, גם בעיניהם אין החלום מוכן המיד, אבל לא משום היוונו קוד סודי של הלא-מודע, אלא בגלל שפתו הלא-מוכרת לחולם. כמו ההידרולוגים, שלא היו מוכרים לאדם עד שנמצאה אבן הז'וזטה שהייתה להם מפתח, כך גם החלום: יש להזכיר לחולם את השפה הנשכחת שלו, כשם שעל האדם ללמוד להיות רגיש לכיטויים אחרים, לא-מילליים, של ההתנהגות.

אפשר להבחין בין עולם המציאות – המשתף בכנייה-האדם, לבין עולם החלום – הסובייקטיבי לאדם, על-ידי התייחסות שונה למצבי התודעה השונים האלה, מבלי להניח את קיום הלא-מודע. סאוטר משתמש לשם כך במושג 'הנחות' (le vécu). אין זה, לדעתו, מקלט הטרנס-מודע, לא הלא-מודע ולא המודע, אלא 'שדה שבו אינדיריבואל מסוים מוצף תמיד על-ידי עצמו, על-ידי העושר שלו, ושבו יש לתודעה תושייה לקבוע את עצמה גם על-ידי הנשכח'¹⁴. החלום אינו התוכן הסמוי שלו, אלא התוכן הגלוי. אמנם יודע היטב לאקסיסטנצינליאיטסים שהחלום 'מדבר' כסמלים ולא כמושגים, אך לדעתם, לסמלים יש משמעות מטאפיסית רחבה, ולשפה ולמלים ערך

הורכתו של האלייטס מתבטאת בניסוחי-חיים, ברע של סמלי החלום וכיכולת שלו להביא ידע זה לידי אינטגרציה עם החלומות של הפציינט שלו. היונגיאנים מתייחסים לכל חלום כאל שלמות ייחודית, אל תוכנו וצורתו, אל מורכבותו ואל הסמלים שלו. מרי פעם הם מרחיבים את הבנת התכנים של החלום, על-ידי התייחסות לשרשרת של חלומות הבאים בזה אחר זה.

בפסיכודתפיה האנליטית של יונג, תופסים חלומות מקום מרכזי ביותר, בהיותם הספק הראשי של חומר אותנטי שמגיע באמצעותם למודע, מן הלא-מודע האישי והקולקטיבי. חלומות אינם משקפים, אומר יונג, בשנתנו אנו חכמים יותר ו'הגיוניים' יותר מאשר בחיים הערים. החלומות והאנדרוידוצאיה, נובעים ממקור אחד. האנדרוידוצאיה האמתית היא הנשמת האישית השלמה. למרות העובדה שחלום הוא חוויה אישית, שפתו היא כיד-אישית ומוכנת לכלל, באחד הקטעים האישיים ביותר שבהם מספר יונג על עצמו, הוא מספר חלום, שבו ראה את עצמו חוזר לכית לילדתו. כך הוא מתאר את החתירה שליוותה את החלום הזה:

תפסתי לפתע בצורה אינטואיטיבית ומתוך חוכמה (insight) בלתי-צפויה, שמשמעות החלום היא אני עצמי, חיי ועולמי... החלום היה בעצם תמצית קצרה של חיי, ובצורה מפורטת יותר, תמצית התפתחותי הרוחנית.¹⁵

החלום בגישה האקסיסטנצינליאיטית

כדי להבין את הגישה האקסיסטנצינליאיטית לחלומות, יש להקדים ולומר שמדובר באסכולה פסיכולוגית-פנומנולוגית.¹⁷ כשכיל הפנומנולוג, המציאות היחידה הקיימת היא: א) המיידית המלאה של ההתנסות. ב) קיום התופעה ולא 'ההסבר' שלה.

עובדות החיים הם פנומנים נחוגים מראש לגבי האדם ומה שהוא עושה בעובדות אלה כדי לחרוג ממובלבולתו אל עבר משמעות, אינו נכבד מאותה מיידית וכד-בכריות. ההווה האנושית איננה כחלילה עובדה ואחר-כך משמעות אלא שאיפה מתמדת ברוחנית אל עבר חירות השתחררות מן הקיומיות העובדתית. האדם אינו בוחז את קיומו אבל הוא מפרש אותו כמודע או שלא כמודע בכל רגע נתון. הוא

הערות:

1. תרגום לעברית ה' אייקי, הופיע ב:חזקבה פרויד, 'קשת', חורף 1973.
2. מופיע בעבודתו: (1933) *The Dissection of the Psychic Personality*, ב:רומניה: *Wo Es war soll Ich werden* Where Id was Ego shall be: S. E., 10, pp. 3-147.
3. S. Freud (1908) 'Analysis of a Phobia in five-years-old boy', S. E., 10, pp. 3-147.
4. שוניים והתפתחותית תלו עם השנים בפסיכואנליזה ותוך כך, בנישה לפשר החלומות, ראה, למשל, ספרו של דונלד מלצר:
5. D. Maltzer, *Dream-Life, A Re-examination of the Psycho-analytical Theory and Technique*, Clunie Press, 1984.
6. כמו כן, על החלום כמכאון ומארגן בתוכו גם את הדפוסים של יחסי האובייקט של החולם, ראה פרק 4:

מתוך ספרו של:

Ch. Bollas, *The Shadow of the Object*. N. Y. Columbia Univ. Press, 1987.

R. Fliess, *Symbol, Dream and Psychosis*, Inter Univ. Press, N. Y., pp. 3-12.

פורסם ב־1973.

W. R. D. Fairbairn, *An Object-Relation Theory of the Personality*, N. Y., Basic Books, 1952.

7. צ' גוריא, 'החלום וטבע האדם', הוצאת פרויד, אורח"א, 1982.

8. ראה ערך "Object-Relation (ship)" במילון הפסיכואנליטי של לפלש פונטאליס.

H. Kohut, *Forms and Transformations of Narcissism*. J. Amer Psychoanal. Assoc. 14: 243-272. 1966.

M. S. Bergmann, *The Anatomy of Loving*. Columbia Univ. Press. N. Y., 1987.

9. פ' נוי הקדיש את עיקר מחקריו לתהליכי חשיבה ראשוניים ומשניים (ספקטום), כידוע, ביסוד החלומות¹⁸, ניסה למצוא פתרון תיאורטי לקשר הבעייתי בין דחף ואפקט על-ידי הגתה שהעצמי משתמש באפקטים כרמה של תהליכים ראשוניים ו'האני' משתמש באפקטים כרמת תהליכים משניים, במגוון עם המציאות. ראה עבודתו המוקדמת ובהמשך לה עבודתו נוספת בתחום:

P. Noy, 'Primary and Secondary Process', *Inter. Jour. of Psycho-Analysis*, 1969, 50: 155-178.

R. R. Holt, *The Development of the Primary Process: a Structural View in Motives and Thought*, N. Y., Univ. Press, 1967.

ראשוני, משותף לכני-האדם. החלום מדווח על כוונותיו האמיתיות של האדם ולא על מוטיבציות מוסרות או כלת-ידיעות לו. ההתייחסות כולה היא לחומר הגלוי, שאצור בו כוח תיאורי והסברתי רכי-עצמתי, ללא צורך להגות קיומו של חוכן סמוי. בעיני האקסיטנציאליסטים, התייחסותו של פרויד לסמל בחלום היא כאל סימן. יש, לדעתם, פשטנות וסטרואינטיפיית בנישה שרואה בכל הפנומנים הארוכיים, למשל, איכ-מיץ גברי. ההבדל בין נחש ובין גבעול פורח הוא מהותי. הכנסתם לקטגוריה סמלית אחת, משום היותם ארוכיים, נוטלת מהם את משמעותם האמיתית.¹⁹

בינטונתו הציג גישה להבנת חלום, שעיקרה, אפשרות להכיר את צורת ה-היהיה בעולם באמצעות החלום. מטרתה של הפסיכותרפיה האקסיטנציאליסטית היא להביא את האדם למצב שבו יוכל ליטול את האחריות למעשיו על עצמו, ומתוך כך להגיע לחופש לבחור. גם החלומות 'מגורסים' לאותה מטרה.

המטרה של הפסיכותראפיסט האקסיטנציאליסט היא לעשות את הפציינט שלו ער להתייחסותו שלו, של הפציינט, לאופן הקיום-שלו-בעולם; (mode of being-in-the-world) למשאלות ולכוונות הכיטיות של קיומו בעולם, וכן, להפגיש אותו עם האחריות שלו לקבלתן או דחייתן.

פסיכולוגים מן האסכולה האקסיטנציאליסטית אומרים, כי האנגטרטרפיה של הפסיכואנליטיקאים לחלומות, גורמת להם להיות ירוצחי חלומות' (dreams of killers). הם גם לא קיבלו את הנחת הלא-מודע הקולקטיבי ואת הגישה הפרוספקטיבית שיונג מייחס לחלומות. לדעתם, חלום הוא חוויה עכשווית אותנטית, פתוחה, גלויה וייחודית. הוא יצירה שלמה של אישיות שלמה. כל מה שחלום יכול לעשות הוא לאפשר לחולם להכיר את הדרך המיוחדת שבה הוא החלם, מתקיים בעולם, ואין זה מעט לדעתם.